

Майковська В. О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Прокопець М. С.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

НІМЕЦЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ-СОМАТИЗМИ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті проаналізовано особливості національної мовної картини світу, частиною якої є фразеологічні одиниці. Важливе місце у фразеології будь-якої мови займає соматична фразеологія. Саме цей клас фразеологічних одиниць виявляє значну схожість з фразеологією інших мов (споріднених і неспоріднених), оскільки у них знаходиться своє відображення загальнолюдська практика, багатовіковий досвід людини в освоєнні й перебудові навколишнього світу. Соматичні фразеологізми – це відображення народної мудрості, багато з них функціонують у мові десятки і сотні літ, оскільки народ любить влучні образні вислови, за допомогою яких можна передати і веселий жарт, і злу насмішку. У результаті без дослідження цього фразеологічного складу мови неможливо створити повне уявлення про культурно-національний менталітет, про «дух народу». Правильне й доречне використання соматичних-фразеологізмів надає мові неповторну своєрідність, особливу виразність, влучність, образність. Вживання назв частин тіла будь-якої мови допомагає не лише під час обговорення самопочуття або опису чиєїсь зовнішності, але і для позначення якихось абстрактних, фізичних та нефізичних станів – настроїв, особливостей характеру, взаємовідносин між людьми. На думку авторів, наявність великої кількості фразеологізмів з соматичним компонентом у багатьох мовах, зокрема і в німецькій, пояснюється тим, що тіло людини є найближчим та найбільш пізнаним об'єктом, саме за допомогою свого тіла людина вимірює навколишній світ. Звідси – антропологічна спрямованість фразеології. Стійкі вирази репрезентують національну мовну картину світу, відображаючи специфічні особливості кожної нації. Автори стверджують, що соматичні фразеологічні одиниці можуть бути позбавлені конотації, тобто бути нейтральними або мати конотативне забарвлення (позитивне і негативне).

Ключові слова: фразеологія, соматизм, світосприйняття, мовна картина світу, метафора, соматичний компонент, семантика.

Постановка проблеми. Проведене дослідження спрямовується на виявлення когнітивної сутності соматизмів у сучасній німецькій мові та їхньої ролі у формуванні концептуальної картини світу. Відомо, що мова – це скарбниця національних культурних цінностей, що пов'язані з загальною самосвідомістю, самозбереженням та розвитком народу як етносу. У мові яскраво відображаються різноманітні сторони життя людей, їхні звичаї, традиції, історія та національний характер, іншими словами, менталітет лінгвокультурної спільноти. Неповторний склад мислення та невідтворні його особливості відбивають стійкі словосполучення, а також уособлює норма словосполучення, для кожної національної мови – своя, тобто яскраво своєрідна та особистісна.

Фразеологізми є невід'ємним атрибутом національної культури, що відображає особливості національного світобачення. Вони забезпечу-

ють розвиток культурно-національної свідомості народу, ідентифікують його, формують особливості національного бачення світу. Таким чином, фразеологія є важливим елементом і невід'ємною частиною мовної картини світу.

На сучасному етапі розвитку мовознавства особливе значення має вивчення мовної картини світу через призму аналітичного розгляду та узагальнення мовного досвіду фразеологічних одиниць, зокрема таких, що мають у своєму складі соматичний компонент, оскільки саме вони зосереджують у собі віковий досвід нації і розуміння навколишнього світу крізь власну предметно-матеріальну та духовно-самостійну особистість. Причиною постійної уваги до соматизмів є той факт, що процес усвідомлення себе серед навколишньої дійсності і визначення себе як особи людина почала з відчуттів, що виникають безпосередньо через органи чуття і частини власного

тіла. Людське тіло виявилось одним з найдоступніших для спостереження і вивчення об'єктом, і слова, що позначають частини тіла людини, так само древні, як і сама людська свідомість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток загальної теорії фразеології зробили українські та зарубіжні вчені: О. Потебня, Ш. Баллі, Ф. де Соссюр, В. Виноградов, І. Чернишова, В. Фляйшер, Н. Амосова, В. Архангельський, В. Жуков, О. Кунін, В. Телія, Р. Борхарт, Г. Вустман, Л. Крюгер та ін. Праці цих та ще багатьох учених-мовознавців, теоретиків та зокрема германістів ми взяли до уваги під час опрацювання теми. Притому теоретики мовознавства слушно визнають, що незважаючи на велику і поважну низку праць з фразеології, багато питань все ще є невирішеними. Узагальнюючи результати дослідження, ми спиралися на визначні для стилістики, герменевтики та культурології праці видатного російського вченого М. М. Бахтіна, які багато додали до формування сучасних теоретичних підвалин обґрунтування та розуміння поняття «картина світу».

Постановка завдання. Мета статті – провести семантизацію та інтерпретацію ключового соматичного сектору німецької мови, щоб з'ясувати його значення для мовної картини світу. Поставлена мета передбачає реалізацію наступних завдань: окреслити існуюче у сучасній науці поняття «мовна картина світу» та встановити співвідношення соматизмів із моделями явища картини світу.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, саме фразеологізми як одиниці мови найповніше та найяскравіше відображають специфіку та сутність мовної картини світу будь-якого народу, особливості його історії, економіки, політики, культури, побуту та звичаїв. Наявність великої кількості фразеологізмів з соматичним компонентом у багатьох мовах, зокрема і в німецькій, пояснюється тим, що тіло людини є найближчим та найбільш пізнаним об'єктом, саме за допомогою свого тіла людина вимірює навколишній світ. Звідси – антропологічна спрямованість фразеології. Мова, і зокрема фразеологічні одиниці, які накопичувалися у ній упродовж століть, несуть у своїх глибинах специфіку світопізнання та світорозуміння, що відрізняє одну етнічну групу від іншої. Стійкі вирази репрезентують національну мовну картину світу, відображаючи специфічні особливості кожної нації. Таким чином, за допомогою фразеологічних одиниць можна виявити особливості пред-

ставленого у мові менталітету окремої нації та вивчити закономірності відображення у семантиці мовних одиниць ціннісно-сміслових категорій культури. У кожному фразеологізмі закладено своєрідність сприйняття світу крізь призму мови і національної культури, тому вони досить чітко відображають мовну картину світу.

Поняття картини світу є одним з найважливіших не тільки в лінгвістиці, але й у філософії, психології та багатьох інших областях. Згідно з визначенням, картина світу – це сукупність уявлень про світ, що історично склалася у повсякденній свідомості даного мовного колективу і відображена у мові сукупність уявлень про світ, певний спосіб концептуалізації дійсності. Служено вважається, що кожен народ має свою власну мовну картину світу. Вільгельм фон Гумбольдт, видатний німецький філолог та філософ, був першим, хто висловив ґрунтовні ідеї стосовно мовної картини. Він стверджував, що мова – це віддзеркалення сприйняття світу людьми. Мовний образ світу є, таким чином, системою поглядів і уявлень про світ, які існують у значенні слів і виразів тієї чи іншої мови.

Прихильником вчення Гумбольдта став Лео Вайсбергер. На його думку, у кожній мові є власне розуміння світу і саме мова відіграє головну роль у відображенні світосприймання. Через те що мова також відображає історичний досвід носіїв мови, ментальні уявлення про світ у різних народів можуть відрізнятися.

Всесвітньо відомий філософ, дослідник О. Шпенглер стверджує, що кожній культурі притаманний індивідуальний спосіб бачення та пізнання природи. Так само як у кожній культурі, у кожній окремої людини є свій неповторний вид історії [7, с. 54].

М. Фуко вважає, що у людини існує «мережа уявлень», так званий скелет картини світу. Сукупність та перетин «мереж» становить ментальність. Автор стверджує, що картина світу, немов мозаїка, складається з концептів та зв'язків між ними, іноді її називають концептуальною картиною світу [5, с. 85]. Усі уявлення та знання людей однієї етнічної групи або народу в цілому формують загальну картину світу етносу.

На думку В. Жайворонка, картина світу – це те, що йде передусім від людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності. Водночас – це й сама людина [2, с. 51]. На сучасному етапі часто вживають терміни філософська, релігійна, художня, поетична картини світу, однак найбільш універ-

сальним поняттям є концептуальна картина світу, пов'язана з усіма знаннями про світ. Оскільки концептуальна картина світу – явище динамічне, що постійно змінюється, то й мовні одиниці, які її відображають, постійно зазнають всіляких перетворень. Концептуальна картина світу є основою мовної картини, будь-які зміни у ній призводять до змін у мовній картині світу (МКС), в якій виявляється своєрідність членування концептуальної картини світу у різних народів. Можна стверджувати, що концептуальна картина світу є спільною для народів з однаковим рівнем знань про навколишню дійсність, водночас мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу.

Узагальнюючи результати наукових досліджень, можна стверджувати, що мовна картина світу – це сукупність уявлень про дійсність, яка відображається у мовних знаннях; «мовне членування світу»; особливий спосіб світобачення, що здійснюється різними мовними засобами. Мовна картина світу – цілісна структура, яка водночас складається з багатьох елементів. Всю мову в цілому не можливо охопити, однак можна описати певні фрагменти МКС. Дослідження мовної картини світу будь-якого етносу дає змогу зрозуміти та пізнати культуру, традиції, ментальність окремого народу. Важко не погодитися з думкою В. фон Гумбольдта про те, що будь-яку національну мову можна розуміти як цілісну мовну картину світу, тобто певним чином побачений очима етносу світ [1, с. 46].

На сучасному етапі розвитку мовознавства особливе значення має вивчення мовної картини світу через фразеологічні одиниці, зокрема ФО з соматичним компонентом, оскільки саме вони зосереджують у собі віковий досвід нації і розуміння навколишнього світу крізь власну матеріальну особистість. Відомо, що мова – це дуже важливий та невід'ємний атрибут кожної людини. Людина у свою чергу є центром образу світу, який народжується завдяки мові, тому можна зробити висновок, що система будь-якої мови базується на принципі антропоцентризму.

Людина прагне описувати світ за допомогою частин тіла, тому що вона сприймає дійсність завдяки своїм відчуттям, які безпосередньо пов'язані з частинами тіла. Інакше кажучи, людині легше орієнтуватися в просторі та пізнавати навколишній світ у співвідношенні зі своїм тілом. З давніх часів людина співвідносила навколишній світ із частинами свого тіла – головою, руками, ногами, серцем. Використовуючи

їхні назви у переносному значенні, люди точніше передають свої думки, почуття, дії і ставлення до світу, в якому живуть. Відповідно, назви частин тіла є важливим об'єктом досліджень сучасної лінгвістики і утворюють підсистему соматизмів. Людина почала усвідомлювати себе серед навколишньої дійсності й визначати себе як особу безпосередньо через органи чуття й частини власного тіла, що і стало домінуючою причиною постійної уваги до соматичної лексики в різні історичні періоди. Орієнтація у просторі і часі, вираження суб'єктивної оцінки – усе це людина пізнавала поступово, проте завжди за допомогою оточуючих її інструментів відображення дійсності – рук, очей, серця. Людське тіло – один із найдоступніших для спостереження й вивчення об'єктів, і слова на позначення частин тіла людини так само древні, як і сама людська свідомість.

Соматичною лексикою у лінгвістиці називають лексику, яка позначає частини тіла. Соматична лексика – це універсальна лексична група, яка є характерною для будь-якої мови. У конкретному сенсі, «соматизм» – це будь-яка значуща ознака, положення або рух особи і всього тіла людини. Поняття «соматичний» використовується в біології і медицині в значенні «той, що пов'язаний з тілом людини, тілесний» і протиставляється поняттю «психічний». У мовознавстві він починає активно застосовуватися з другої половини 20-го ст. в дослідженнях, що відображають у своїй семантиці все те, що належить до сфери тілесності [6, с. 101].

Уперше в лінгвістичний ужиток термін «соматичний» увів у фіно-угроведенні Ф. Вакк, який, розглядаючи фразеологізми естонської мови з назвами частин людського тіла, визначив їх як «соматичні». Він зробив висновок про те, що вони походять з найдавніших пластів фразеології і складають найбільш уживану частину фразеологізмів естонської мови. Фразеологізми, які мають у своєму складі побудований на метафорі соматичний компонент, відіграють дуже важливу роль для концептуалізації світу. Їх можна вважати мовними універсальними. У кожній мові соматизми виступають в значній кількості. О. Д. Райхштейн встановив, що соматичні фразеологізми складають 15-20% всіх фразеологічних єдностей сучасної німецької мови [4, с. 91].

Соматичні фразеологізми служать зазвичай для вираження емоційних, ментальних властивостей та різноманітних дій людини, вони відображають її відношення до навколишнього світу та позначають традиційну символіку мови тіла, міс-

цеві, загально поширені традиції та марновірства. Семантика основної маси соматичних фразеологічних одиниць пов'язана з емоційно-психічною складовою життя людини. Емоції являють собою своєрідну форму відображення реального процесу взаємодії людини з навколишнім світом. Під час активної взаємодії з середовищем людина не залишається байдужою, у неї виникають переживання, які відображають її суб'єктивне ставлення до тих чи інших явищ.

Німецький лінгвіст Ганс-Манфред Мілітц, досліджуючи фразеологічні одиниці як вираження психічних переживань людини, до яких він також відносить риси характеру, пише у своїй статті, що дану тематичну групу в німецькій мові створюють в основному соматизми. Він приходить до висновку, що досліджувані фразеологічні одиниці виражають сталу рису характеру або ж короточасний психічний порив. При цьому передаються, перш за все, ті риси характеру, які допускають чітке та однозначне позначення, такі як спритність, смуток, гордовитість, легковажність:

- *Die Ohren hängen lassen: niedergeschlagen sein* – укр. повісити ніс [8, с. 525];
- *nicht auf den Mund gefallen sein: schlagfertig sein, gut reden können* – укр. не лізти за словом в кишеню, бути винахідливим [8, с. 496];
- *etwas auf die leichter Schulter nehmen (ugs.): etwas nicht ernst genug nehmen* – укр. бути легковажним [8, с. 640].

Соматичні фразеологізми є більшою частиною образними метафоричними зворотами мовлення, в основі яких лежать спостереження за поведінкою людини або тварини, наприклад *den Kopf in den Sand stecken: eine Gefahr nicht wahrhaben wollen, der Realität ausweichen* – укр. ховати голову в пісок. Етимологія цього соматизму виходить з припущення, що під час загрози страус ховає голову у пісок [8, с. 403].

Соматизми виражають відношення людини до навколишнього середовища і до інших людей, наприклад *jmdn. auf den Arm nehmen (ugs.): jmdn. zum Besten haben, sich über jmdn. lustig machen* – укр. жартувати над кимось. (Duden, 1998: 50); *jmdm. die kalte Schulter zeigen: sich gegenüber jmdm. abweisend verhalten* – укр. повернутися спиною до когось [8, с. 640].

Значна кількість соматизмів також передає емоційний стан людини, наприклад *den Kopf verlieren: in einer schwierigen Lage unüberlegt, kopflos handeln* – укр. не знати, як вчинити (потрапивши у скрутне становище); зійти з розуму, з'їхати з глузду [8, с. 404]; *über die/über beide*

Ohren verliebt sein: sehr verliebt sein – укр. закохатися по вуха [8, с. 528]. Крім того соматизми дають образну характеристику людині, наприклад *die Nase hoch tragen: eingebildet sein* – укр. бути високої думки про себе, задаватися [8, с. 507]; *die Beine unter den Tisch strecken: von jmdm. finanziell abhängig sein, sich von jmdm. ernähren lassen* – укр. жити за чужий рахунок [8, с. 92]; *auf der faulen Haut liegen: nichts tun, faulenzten* – укр. бути ледачим [8, с. 316].

На думку російського лінгвіста Н. А. Красавського, соматичні компоненти фразеологізмів мають символічне значення «індикатора стану». Мовознавець називає п'ять груп фразеологізмів зі словами-соматизмами, що мають такі символічні значення [3, с. 29].

- Голова – «центр контролю за розумними думками», наприклад *klarer Kopf* – укр. світла голова;
- Голова – «індикатор внутрішніх якостей», наприклад *Hitzkopf* – укр. вітряна голова.
- Серце – «індикатор почуттів-станів», наприклад *ein Herz aus Stein haben: hartherzig, ohne Mitgefühl sein* – укр. кам'яне серце; *weiches Herz: mitfühlend, nachgiebig sein* – укр. добре серце [8, с. 328].
- Рука – «міра досвідченості, майстерності», наприклад *geschickte Hände* – укр. золоті руки;
- Мова очей, утроба, горло – «індикатор внутрішніх якостей», наприклад *böse Zunge, Giftzunge* – укр. злий язик; *den Hals nicht voll (genug) kriegen (ugs.): nicht genug bekommen, nicht zufrieden zu stellen sein* [8, с. 293] – укр. ненаситне горло.

Традиційно всі соматизми німецької мови поділяються на 4 тематичні групи з загальним значенням (голова, тулуб, верхні та нижні кінцівки). Найменування тіла людини в цілому, його зовнішніх та внутрішніх частин і органів входять до компонентного складу значної кількості німецьких фразеологізмів, де соматизми репрезентуються як тематичні індикатори. О. Д. Райхштейн встановив, що серед 17 німецьких найбільш частотних іменників у складі фразеологізму виявлено 11 лексичних соматизмів, а саме, таких лексем, як *Hand, Kopf, Auge(n), Herz, Ohr, Fuß, Hals, Mund, Bein, Nase, Finger* [4, с. 93]. До аналогічних результатів приходить і К. Пальм: перші три позиції з точки зору фразеологічної активності в німецькій мові серед іменників відповідно займають *Hand, Auge* та *Kopf* [9, с. 38].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що фразеоло-

гізми зображують національно-культурні особливості мови. Вони передають дух народу та важливу культурну інформацію. Фразеологізми посилюють емоційні та естетичні аспекти мови, її образність та виразність. Світ німецької фразеології великий та різноманітний, тому кожен з аспектів дослідження фразеології заслуговує на увагу.

Наявність великої кількості фразеологізмів з соматичним компонентом пояснюється тим, що тіло людини є найближчим та найбільш пізнаним об'єктом, саме за допомогою свого тіла людина вимірює навколишній світ. За допомогою частин тіла людина може чітко описати свої думки та відчуття, тому соматичні фразеологізми є дуже важливими для досліджень сучасної лінгвістики. Звідси й впливає антропологічна спрямованість фразеології. Мова, і зокрема фразеологічні одиниці, які накопичувалися у ній упродовж століть, несуть у своїх глибинах специфіку світопізнання та світорозуміння, що відрізняє одну етнічну групу від іншої.

Носій мови засвоює семантику фразеологічних одиниць разом з їх внутрішньою формою, національним образом, який є основою того чи іншого

фразеологізму, а також всі його додаткові відтінки у значенні. У кожному фразеологізмі закладено своєрідність сприйняття світу крізь призму мови і національної культури. Але якщо мовний образ, що покладений в основу соматизму спочатку мав пряме значення, то згодом у процесі розвитку він набув переносного смислу. Кожен народ використовує свої специфічні реалії для створення образної основи фразеологізму. Соматизми здебільшого передають метафоричні та метонімічні значення. Національно-культурна семантика відбиває специфічне сприйняття реалій кожним етносом, спирається на особливі фонові значення про фрагмент дійсності, властиві кожному окремому народу, культурній спільності, а метафори з яскраво вираженою національно-культурною семантикою є невід'ємною частиною й одним із засобів формування мовної картини світу.

Ми помітили, що не вся соматична лексика бере участь у побудові фразеологізмів. Найчастіше вживаються найменування частини тіла та внутрішніх органів, чиї функції є очевидними та життєвоважливими. Це пояснює важливість тієї чи іншої частини тіла для пізнання дійсності, тому ще кожен народ сприймає її по-різному.

Список літератури:

1. Гумбольд В. ф. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985. 451 с.
2. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 51–53.
3. Красавский Н. А. Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах: автореф. Докторская диссертация. Волгоград, 2001. 40 с.
4. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. М.: Высшая школа, 1980. 143 с.
5. Фуко М. Археология знания. К.: Ника-Центр, 1996. 208 с.
6. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. М.: Высшая школа, 1985. 160 с.
7. Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории: в 2 т. М.: Мысль, 1993. Т. 1. Гештальт и действительность. 663 с.
8. Drosdowski G. Duden, Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten: Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Mannheim: Dudenverlag, 1992. 864 S.
9. Palm C. Phraseologie: Eine Einführung. Tübingen: Narr, 1995. 130 S.
10. Sadikaj S. Metaphorische Konzepte in somatischen Phraseologismen des Deutschen und Albanischen. Eine kontrastive Untersuchung anhand von Herz- und Hand-Somatismen. Würzburger elektronische sprachwissenschaftliche Arbeiten, 2010. 330 S.

Maikovska V. O., Prokopets M. S. GERMAN PHRASEOLOGISMS-SOMATISMS IN THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

The article analyzes the features of the national linguistic picture of the world, part of which are phraseological units. Somatic phraseology occupies an important place in the phraseology of any language. This class of phraseological units is very similar to the phraseology of other languages, because they reflect the universal practice, centuries of human experience in the development and reconstruction of the world. Somatic phraseology is a reflection of folk wisdom, many of which have functioned in the language for tens and hundreds of years, because people love accurate figurative expressions, with which you can convey a funny joke and evil ridicule. As a result, without studying this phraseological structure of language, it is impossible to create a complete picture of the cultural and national mentality, the "spirit of the people." The correct

and appropriate use of somatic phraseology gives the language a unique originality, special expressiveness, accuracy, imagery. The use of names of body parts of any language helps not only when discussing the state of health or description of someone's appearance, but also to denote some abstract, physical and non-physical states – moods, personality traits, relationships between people. According to the authors, the presence of a large number of phrases with a somatic component in many languages, including German, is due to the fact that the human body is the closest and most recognizable object, it is through his body that a person measures the world. Hence the anthropological orientation of phraseology. Stable expressions represent the national linguistic picture of the world, reflecting the specific features of each nation. The authors argue that somatic phraseological units can be devoid of connotation, ie be neutral or have a connotative color (positive and negative).

Key words: *phraseology, somatism, world perception, language picture of the world, metaphor, somatic component, semantics.*